

IV. 5. O duši – přehled obsahu

I. kniha: Kritická analýza starších názorů.

- A. Metodologické problémy zkoumání duše (I 1)
- B. Kritická reflexe dosavadních názorů na duši (I 2-5)
 - a. typická vymezení duše (I 2)
 - b. duše a pohyb (I 3)
 - c. duše a poznání, vnímání (I 5)

II. kniha: Vymezení duše a jejích funkcí; smyslové vnímání.

- C. Aristotelovo vymezení duše (II 1)
- D. Duše a život – jednotlivé životní projevy a úrovně života (II 2-4)
- E. Vnímání jako funkce duše (II 5-12)
 - a. vnímání z hlediska možnosti a skutečnosti (II 5)
 - b. základní charakteristiky vnímání (II 12)
 - c. schéma vnímání na příkladu zraku (II 7)

IV. 5. O duši – přehled obsahu

III. kniha: Smysly, rozum, poznání, pohyb

- F. Počet a pořadí smyslů (III 1 + 12-13; viz také II 2-4)
- G. Rozum a myšlení (III 4-6)
 - a. rozumové poznání z hlediska možnosti a skutečnosti (III 4)
 - b. rozum činný a trpný (III 5)
 - c. myšlení a pravda (III 6)
- H. Duše, poznání a jsoucnost (III 8)
- I. Duše a počátek místního pohybu? (III 9-11)

5. A. Metodologické problémy zkoumání duše (I 1)

- Věda o duši je nejpřednější, protože vyniká přesností i předmětem zkoumání. Znalost duše totiž pomáhá hodně k poznání pravdy vůbec a zvláště v otázkách přírody. Neboť duše je „jakoby počátek živých bytostí.“
- témata psychologie:
 - ke které kategorii duše náleží?
 - je v možnosti nebo je určitou skutečností?
 - je dělitelná nebo nedělitelná?
 - jsou všechny duše stejnorodé nebo se liší druhově nebo rodově – tj. je druhově stejná či rozdílná např. duše lidská a duše jiných živočichů?
 - jestliže není mnoho druhů duší, nýbrž jen mnoho částí jedné duše, je třeba zkoumat celou duši nebo části?
 - je třeba poznat nejen podstatu, nýbrž i vlastnosti, protože ty nám umožňují vyjádřit se správněji i o podstatě
 - jsou všechny duševní stavy sdíleny i tělem, nebo existuje zvláštní vlastnost duše samotné? →

5. A. Metodologické problémy zkoumání duše (I 1)

Duše a typy věd

- poslední téma vedlo Aristotela k zajímavé úvaze:
 - přírodovědec („fyzik“) – určení z hlediska látky – duševní stav jako určitý druh pohybu (hněv = var krve nebo tepla v srdci)
 - dialektik – určení z hlediska tvaru a bytnosti (εἶδος καὶ λόγος; hněv = touha po odvetě)
- předměty věd
 - **fyzika** – neodlučitelné, pokud je neodlučitelné
 - **matematika** – neodlučitelné ve skutečnosti, avšak abstrahované od konkrétního tělesa (čára, plocha...)
 - **první filosofie** – odlučitelné (odloučené) pokud je myšleno jako odloučené
 - duševní stavy jsou neodlučitelné od těla → psychologie tedy spadá pod „fyziku“

5. B. Kritická reflexe dosavadních názorů na duši (I 2-5)

Smysl historického výkladu v rámci prezentace:

- a. typická vymezení duše
 - obecné chápání duše v řeckém myšlení

- b. duše a pohyb
 - první obecná charakteristika → vztah k fyzice
 - nastolení tématu duše jako počátku pohybu

- c. duše a poznání, vnímání
 - druhá obecná charakteristika
 - nastolení tématu poznávacích mohutností duše

5. B. a. Typická vymezení duše (I 2)

- „... co se zdá duši od přirozenosti zvláště náležet.“
- východisko – odlišení oduševněných (tj. živých) a neoduševněných bytostí → duše jako počátek životních funkcí
- životní funkce či specifické charakteristiky duše:
 - pohyb (→ problém pohybu duše) – Thalés, atomisté, pýthagorejci, Anaxagorás
 - vnímání (→ problém složení duše) – Empedoklés, Platón v *Tímaiovi*
 - netělesnost (→ oheň, vzduch) – Díogenés, Hérakleitos
- specifické pýthagorejsko-platónské pojetí duše: harmonie a číslo (I 4)

5. B. b. Duše a pohyb (I 3)

- „... schopnost působit pohyb ne nesprávně pokládají za přirozenost toho, co je prvotní.“ (I 2)
- není nutné, aby se pohybující činitel sám pohyboval → duše se nepohybuje a nemůže pohybovat
 - co se pohybuje samo o sobě, musí mít přirozený (a násilný pohyb) – co by to u duše mělo být?
 - duše působí místní pohyb těla; jestliže se sama pohybuje, pak to bude tímtež druhem pohybu → duše by mohla vyjít z těla a opět se vrátit
 - ve skutečnosti však duše nepohybuje tělem fyzickým předáním vlastního pohybu, nýbrž vůlí a myšlením

5. B. c. Duše a vnímání, poznání (I 5)

- duše vše poznává na základě principu stejné stejným; vše je z prvků → duše je z prvků
- nepřijatelné důsledky:
 - duše pozná pouze elementární složení věci, nikoli její „cost“
 - bude-li duše složena pouze z látkových, „substančních“ prvků, nepozná kvalitu, kvantitu atd.
 - všechno bude poznávat přinejmenším jeden prvek → vše je jednou duší?
- proto je nepřijatelný princip „stejně stejným“

5. C. Aristotelovo vymezení duše (II 1)

- duše je tedy **podstatou** (οὐσία, ve smyslu „tvar“ – εἶδος) přírodního těla, které má v možnosti život
- duše je **první skutečností** (πρώτη ἐντελέχεια) organického těla
- duše je **bytností** (τὸ τί ἦν εἶναι) přírodního tělesa; znamená „být živým organismem“
- jako taková je duše **neoddělitelná** od těla
 - ale u **některých jejích částí** nemusí odloučení nic bránit, jestliže nejsou skutečností – ἐντελέχεια – žádné části těla...
- určité tělo je určitou možností a skutečnost každé věci se přirozeně projevuje v její konkrétní možnosti, tj. ve vlastní látce → v určitém těle může být pouze určitá duše

5. D. Duše a život – životní projevy a úrovně života (II 2-4)

- mít duši = žít
- projevy života:
 - myšlení
 - smyslové vnímání
 - pohyb a klid
 - výživa, růst, ubývání
- úrovně života – podle počtu a druhu obsažených duševních mohutností (tj. např. rostliny a živočichové se liší v první řadě duší, nikoli tělem!):
 - rostliny – pouze vyživovací duše = nezbytná podmínka života → výživa a plození
 - živočichové – navíc smyslové vnímání → žádostivost → schopnost pohybu
 - člověk – navíc rozum → myšlení

5. E. Vnímání jako funkce duše (II 5-12)

a. Vnímání z hlediska možnosti a skutečnosti (II 5)

- vnímání je mohutnost, možnost (δύναμις), protože závisí na vnějším předmětu, kterým je uskutečněno (nevidíme, když nemáme co vidět)
- co je schopné vnímat (tj. smyslový orgán), je **v možnosti** takové, jaké je **ve skutečnosti** to, co je předmětem vnímání (tj. vnější těleso)
- schéma procesu vnímání:
 1. smyslový orgán pasivně „čeká“ na uskutečnění vjemu
 2. podnět (vnější těleso) skrze prostředí zapůsobí na orgán, který působení „vytrpí“
 3. tímto působením se orgán připodobní podnětu a stane se stejným jako on
- příklad schématu:
 1. ruka (kůže jako orgán hmatu) přivyklá prostředí nevnímá a „čeká“ na podnět
 2. chladnější předmět při zprostředkovaném dotyku působí na teplejší ruku, ruka je vůči němu ve stavu trpnosti
 3. ruka se působením ochladí a připodobní předmětu

5. E. Vnímání jako funkce duše (II 5-12)

b. Základní charakteristiky vnímání (II 12)

- smysl (jako duševní δύναμις) je schopen přijímat smyslové tvary bez látky, jako vosk přijímá znak prstenu bez železa nebo zlata
- smysl zaměřený na jednotlivý předmět bývá drážděn předmětem, který má barvu nebo chuť nebo zvuk (nikoli předmětem jako jednotlivinou, nýbrž jeho vlastnostmi), a to v určitém poměru
 - při překročení poměru čidlo (příliš slabý) podnět neregistruje nebo je (příliš silným podnětem) poškozeno či zničeno
- čidlo je (tělesné) ústrojí, v němž je taková schopnost
- čidlo představuje určitou střední hodnotu vnímané veličiny, od níž se připodobňuje podnětu (chladné ← vlažné čidlo → teplé)

5. E. Vnímání jako funkce duše (II 5-12)

c. Schéma vnímání na příkladu zraku (II 7)

- předmět: barva
- prostředí: něco průhledného, které je jako průhledné uskutečněno světlem (bez světla nelze vidět barvy)
 - barva je hybným činitelem toho, co je průhledné
 - pohybuje průhledným, např. vzduchem, a jím uvádí v pohyb čidlo
 - vidění je tedy způsobeno **prostředím mezi barvou a zrakem**, které dráždí smyslový orgán

5. F. Počet a pořadí smyslů (III 1 + 12-13)

- existuje pouze 5 smyslů
 - více smyslů nemůže existovat:
 - smysl odpovídá čidlu (např. zrak oku)
 - čidla vnímají buď bezprostředně → hmat (+ chuť), nebo zprostředkovaně → zrak, sluch, čich
 - zprostředkovat vjem může pouze voda a vzduch
 - čidlo musí být z téhož prvku, jako prostředí, aby mohlo vnímat předmět tímto prostředím zprostředkovaný
 - oko je z vody, sluchový orgán ze vzduchu, čichový z obou a žádný smysl není z ohně, ze země snad jen hmat
 - případný další smysl by musel mít čidlo z jiného prvku
 - proto ani neexistuje žádný zvláštní smyslový orgán pro vlastnosti společné více smyslům – pohyb a klid, tvar, velikost, číslo – postřehujeme je jakýmsi společným smyslem, přičemž patero smyslů je vnímá „mimotočně“ (κατὰ συμβεβηκός – tedy „mimochodem“, nahodile, vedle svého hlavního předmětu)
 - právě kvůli lepšímu postižení těchto společných a vedlejších, „průvodních“ (τὰ ἀκολουθοῦντα) vlastností máme více smyslů, a ne pouze jeden

5. F. Počet a pořadí smyslů (III 1 + 12-13)

- pro živočicha je nezbytný pouze hmat:
 - bez něj by se v bezprostředním kontaktu nemohl ničemu vyhnout (a nepřežil by, a tím nenaplnil účel stanovený přírodou)
 - nevnímal by ani potravu (a tedy ani nenašel → nepřežil...)
 - chuť je totiž také druhem hmatu
 - bez ostatních smyslů (i bez chuti) může živočich žít
 - nejsou podmínkou života, nýbrž jej podporují a zdokonalují
 - ztráta hmatu znamená zánik celého živočicha (ztráta např. zraku ne)
 - tedy silné hmatové podněty působí smrt, silné podněty jiných smyslů ničí pouze čidlo daného smyslu
- hmat je prvním a základním smyslem

5. G. Rozum a myšlení (III 4-6)

a. Rozumové poznání z hlediska možnosti a skutečnosti (III 4)

- myšlení podobně jako vnímání je dráždění tím, co je myslitelné
- rozum je neměnný, ale vnímavý pro tvar, **v možnosti** takový a takový → mohoucnost, δύναμις
- rozum v možnosti je v jisté míře myslitelnými předměty, ale ve skutečnosti není ničím, dokud nemyslí
- rozum poznává bytnost věcí, oddělenou od látky
- může myslet sám sebe, protože u bytostí bez látky je **myslící a myšlené totožné**

5. G. Rozum a myšlení (III 4-6)

- b. Rozum činný a trpný νοῦς παθητικός καὶ νοῦς ἀπαθής (III 5)
- u všech přírodních bytostí je třeba rozlišovat
 - látku, která je u všeho možností
 - příčinu a působícího činitele
 - to platí i pro duši
 - tedy také rozum je
 - a) jednak takový, že se stává vším = možnost
 - b) jednak takový, že jako jakási zdatnost všechno působí (podobně jako světlo činí možné barvy barvami skutečnými) = skutečnost
 - ad a) παθητικός = „trpný“, pomíjivý, proměnlivý
 - ad b) ἀπαθής = „bez trpění“ (neměnný) → činný (ποιητικός), odloučený, nesmíchaný, nesmrtelný, věčný, jeho jsoucností je ἐνέργεια.
 - „Činná stránka je vždycky vyšší než stránka trpná a hybná příčina hodnotnější než látka.“

5. G. Rozum a myšlení (III 4-6)

c. Myšlení a pravda (III 6)

- rozum jednak přímo uchopuje bytnost – vždy pravdivě (viz *An. Post.* II, 19)
- jednak tvoří soudy = výpovědi typu „S je P“ – pravdivé nebo mylné
 - omyl spočívá vždy ve vazbě (viz *Met.* VI, 4)

5. H. Duše, poznání a jsoucno (II 8)

- duše je určitým způsobem vším, co existuje:
 - veškeré jsoucno je předmětem vnímání nebo předmětem myšlení
 - smysly jsou v možnosti tím, co lze vnímat
 - rozum je možností toho, co lze myslet
- předměty obou mohutností pak nejsou věci samy, nýbrž jejich tvary (εἶδη)
- rozum je tedy **tvar tvarů** (tj. jejich skutečností), smysl je tvarem, uskutečněním toho, co je vnímatelné
- neexistuje žádná věc o sobě mimo vnímatelná (tj. látková) tělesa
→ myslitelné tvary pocházejí z vnímatelných
- **bez vnímání nemůže nikdo nic poznat ani chápat**
- přemýšlení je totiž vždy spojeno s představou – φαντασία, φάντασμα, což je jakoby vjem bez látky → představa je mezičlánkem mezi vjemem a myšleným tvarem

5. I. Duše a počátek pohybu? (III 9-11)

- zdroj místního pohybu – jedna z nejzákladnějších charakteristik duše
 - růst a úbytek – pohyby všeho živého – působí složka vyživovací
- působí pohyb celá duše, nebo jen její část?
- jaké jsou části duše?
 - vyživovací (θρεπτικόν)
 - vnímavá (αἰσθητικόν)
 - obrazivost, představivost (φανταστικόν)
 - rozum (λογιστικόν, νοῦς)
 - žádostivost (ὀρεκτικόν)

5. I. Duše a počátek pohybu? (III 9-11)

- vyživovací mohutnost není zdrojem pohybu:
 - místní pohyb je účelový na základě představivosti nebo žádostivosti – θρεπτικόν s nimi nespolupracuje
 - rostliny nemají schopnost místního pohybu
- αἰσθητικόν není zdrojem pohybu:
 - někteří živočichové mají smyslové vnímání, ale místně se nepohybují
- rozum spíše není zdrojem pohybu:
 - teoretický rozum se v principu vůbec nezabývá jednáním a nedává pokyny, co konat a nekonat – to je ovšem počátkem pohybu
 - jestliže se rozum i zabývá praktickými záležitostmi, výsledek jeho úvahy nevede vždy k pohybu – může totiž nastat konflikt se žádostí
- ὀρεκτικόν také není bezvýhradným zdrojem pohybu:
 - zdrženliví lidé poslouchají rozum i proti žádosti
- φανταστικόν? → viz další úvaha

5. I. Duše a počátek pohybu? (III 9-11)

- zdrojem pohybu tedy může být pouze rozum (praktický, který v úvaze směřuje k účelu) a žádostivost
- primárnější je však žádostivost, protože žádané je počátkem úvahy praktického rozumu
 - → rozum nepohybuje bez žádostivosti, žádostivost bez rozumu či dokonce proti němu ano
 - také obrazivost působí pohyb se žádostivostí
 - žádostivost je hybným činitelem v duši
 - jen ta živá bytost, jež má žádostivost, má také schopnost vlastního pohybu
- nezbytná je také obrazivost – rozumová (pouze u člověka) nebo vnímavá (i u zvířat)

5. I. Duše a počátek pohybu? (III 9-11)

- příčinné schéma pohybu živočicha:
 - pohybující prvky
 - nehybný předmět jako cíl = dobro
 - pohybovaná a pohybující žádostivost jako úsilí o dobro
 - tělesné ústrojí, jímž žádostivost působí pohyb těla
 - děj, který náleží společně tělu i duši
 - tento pohybový tělesný orgán není blíže určen
 - pohybovaný živočich